

Leefbaarheid?

Wat was dat ook alweer?

FRANK VAN DAM*

In het Nederland van na de Tweede Wereldoorlog kwam op de golven van zowel het sociaal-democratische als christen-democratische gedachtegoed de verzorgingsstaat tot stand. Het streven naar sociale rechtvaardigheid en solidariteit met de zwakkere groepen in de samenleving stond hierbij centraal en werd mogelijk gemaakt door de bloeiende economie van de jaren zestig. Ook de discussie omtrent de leefbaarheid op het platteland dateert uit die tijd. Pas vanaf de jaren zestig lijkt het besef pas echt door te dringen dat het Nederlandse platteland niet alleen een agrarisch productiegebied is (en met de Nederlandse landbouw ging het in de jaren vijftig en zestig bepaald crescendo) maar dat er ook mensen wonen. Enkele spectaculaire klassieke lokale en regionale studies daargelaten, werd pas vanaf de jaren zestig door sociografen en sociologen als Groenman, Constandse en Van Doorn aandacht besteed aan de leefsituatie van plattelandsbewoners en de leefbaarheid op het platteland.

Het thema 'leefbaarheid op het platteland' is sindsdien nooit meer van de nationale, provinciale en lokale beleidsagenda's verdwenen. Wel heeft de inhoud van het begrip leefbaarheid in de loop van de tijd enkele accentverschuivingen ondergaan.

TOEN EN NU

De Wageningse ruraal socioloog Jaap Groot legde in de jaren zeventig het begrip leefbaarheid uiteen in vier aspecten. Hij omschreef leefbaarheid als "de subjectieve waardering van een sociaal-ruimtelijke situatie met betrekking tot 1) de verwerving van een redelijk inkomen en het genieten van een redelijke mate van sociale zekerheid; 2) de adequate bevrediging van de behoefte aan goederen en diensten door de verzorgende outillage; 3) de verschaffing van woongenot door de fysieke uitrusting; en 4) het zich wel bevinden in de betreffende sociale eenheid." Hij voegde daar enkele jaren later nog een vijfde aspect aan toe: "de mate waarin mensen greep hebben op hun eigen omgeving, en invloed kunnen uitoefenen op zaken die hen direct aangaan".

"De leefbaarheid van het platteland staat onder druk." Deze decennialang geuite gemeenplaats in onderzoeksrapporten en beleidsdocumenten lijkt tegenwoordig, in het gunstige economische getij, wat uit de nota's verdwenen. Is de leefbaarheid op het Nederlandse platteland geen 'issue' meer? En wat is dat eigenlijk, leefbaarheid? Is het begrip verouderd of is slechts de inhoud ervan gewijzigd?

Een iets beperktere, minder werkbare maar wel klassiek geworden definitie werd in 1960 reeds door Constandse geformuleerd. Hij verstond onder leefbaarheid "een lokale situatie, die de betreffende menselijke groep in staat stelt een zodanig voorzieningenniveau te handhaven en een zodanig patroon van sociale relaties te onderhouden, dat daardoor een bevrediging kan plaatsvinden van de geestelijke en materiële behoeften, welke ontstaan door vergelijking van de eigen situatie met die van referentiegroepen." De definities van Groot en Constandse maken in elk geval duidelijk dat leefbaarheid zowel een subjectieve als een relatieve kwestie is. Leefbaarheid zit tussen de oren. Ook de volgorde van de door hen genoemde aspecten van leefbaarheid is veelzeggend.

Niet alleen de Wageningse ruraal-sociologen, maar ook Amsterdamse en Utrechtse plattelandsgeografen hebben zich, sinds het eind van de jaren zeventig en sterk beïnvloed door de 'welfare approach' uit de Angelsaksische geografie, beziggehouden met de leefbaarheid op het platteland. Vooral de verzorgings- en bereikbaarheidsproblematiek op het platteland stonden in hun beschouwingen centraal. Pas aan het eind van de jaren tachtig kregen de Nederlandse plattelandsgeografen meer oog voor demografische en economische ontwikkelingen op het platteland. Het onderzoeksrapport 'De Achterkant van verstedelijkt Nederland', dat in 1989 verscheen en door zijn sombere toonzetting veel stof deed opwaaien

(zowel op het platteland als in 'Den Haag'), benaderde de leefbaarheid op het platteland vanuit een veel integraler gezichtspunt dan voorheen voor plattelandsgeografen gebruikelijk was.

Vertalen we het jargon van de jaren zeventig in het idioom van de jaren negentig, dan omvat het begrip leefbaarheid vijf aspecten: werkgelegenheid, de verzorgings situatie, de kwaliteit van de fysieke woonomgeving, het sociale klimaat en het bestuurlijk klimaat. In de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening worden vijf 'basiswaarden' voor de dagelijkse leefomgeving opgesomd: een goed onderhouden fysieke omgeving, een schoon milieu, een veilige omgeving, ruimtelijke keuzevrijheid en ruimtelijke verscheidenheid.

De accentverschuivingen in de definitie van het begrip leefbaarheid (de term zelf komt in de Vierde Nota overigens niet voor) zijn weliswaar niet spectaculair maar niettemin duidelijk zichtbaar: nieuwe prioriteiten als veiligheid en milieu verschijnen, andere prioriteiten zoals werk en voorzieningen verdwijnen wat naar de achtergrond of worden in wat abstractere termen geformuleerd. Ook ademt het rijtje uit de Vierde Nota het streven naar een bepaalde minimumnorm en een objectieve maatstaf van leefbaarheid. De relativiteit en subjectiviteit lijkt uit de definitie verdwenen en ruimtelijke en morfologische aspecten overheersen, hetgeen natuurlijk niet verwonderlijk is, gezien de status en oorsprong van dit beleidsdocument.

Inmiddels zijn we al weer twaalf jaar verder en

zijn de leefbaarheidsbakens op het platteland opnieuw verzet. Zo stelt plattelandsgeograaf Frans Thissen terecht dat in de huidige tijd niet zozeer de lokale werkgelegenheid en het lokaal voorzieningenniveau als wel de kwaliteit van de woonomgeving, in fysieke en sociale zin, belangrijk is voor de leefbaarheid van het platteland. Hierop doorredenerend wijst hij erop dat dit besef heeft bijgedragen aan een positiever beeld en imago van het Nederlandse platteland. Dorpen, zo stelt Thissen, zijn aantrekkelijke lokaties geworden voor huishoudens die weinig behoefte hebben aan bereikbaarheid, maar des te meer aan rust, ruimte en groen.

Een interessante constatering is verder dat de term 'leefbaarheid' tegenwoordig weer volop wordt gehanteerd, terwijl de Vierde Nota en 'De achterkant van verstedelijkt Nederland' het onderwerp leefbaarheid wel behandelden, maar de term omzeilden.

SPRAAKVERWARRING

Een belangrijke notie in het leefbaarheidsbegrip uit de Vierde Nota is de aandacht voor de dagelijkse leefomgeving. Deze heeft zich in de laatste decennia namelijk sterk verruimd. De 'schaalvergroting van het bestaan' heeft op de golven van de mobiliteits-, welvaarts- en vrije-tijdsontwikkeling geleid tot een vergroting van de dagelijkse leefomgeving. Al te nieuw is een dergelijke constatering overigens niet: Van Doorn sprak reeds in 1961 van "een proces van uitdijning der dimensies in het economische, sociale en culturele vlak", van "een wijdmaziger worden van de samenleving" en van "een toenemende oriëntatie van de kleinere sociale eenheden op de grotere en op de hele samenleving".

Een groot deel van de leefbaarheidsproblematiek is van bovenlokale aard (werkgelegenheid, verzorging, milieu) en als deze problemen inmiddels al niet verminderd zijn (werkgelegenheid) respectievelijk worden weggeredeneerd (verzorging), richt het rijksbeleid zich vooral op dit schaalniveau. Economische dynamiek, 'groene kwaliteiten' en een schoon milieu staan in het huidige rijksbeleid ten aanzien van het platteland centraal.

Tegelijkertijd heeft het begrip leefbaarheid onder de bewoners van het platteland zijn lokale lading behouden. Her en der klinkt nog enig gesputter over het teloorgaan van het lokale voorzieningenbestand. Was het vroeger het verdwijnen van winkels dat lokaal zorgen baarde, tegenwoordig wordt vooral gewezen op het verdwijnen van als sociaal bindend beschouwde verzorgingselementen als basisscholen, dorpshuizen en café's. Maar de gunstige conjunctuurontwikkeling van de laatste jaren heeft, samen met de huidige technologische ontwikkelingen en de verschuivende maatschappelijke prioriteiten, ook op lokaal niveau voor nieuwe prioriteiten gezorgd: de kwaliteit van de woonomgeving, de sociale veiligheid en vooral de verkeersveiligheid staan nu voorop. Het containerbegrip leefbaarheid heeft daar-

Natuurbeheer als nieuwe prioriteit (Bron: Steven Kromhout).

mee op lokaal en regionaal niveau een verschillende inhoud en invulling gekregen. Daardoor zaait het begrip inmiddels veel spraakverwarring.

LEEFBAAR, VOOR WIE?

Conjuncturele, culturele en technologische ontwikkelingen hebben gezorgd voor een veranderende inhoud van het begrip leefbaarheid. Of de leefbaarheid op het platteland zelf door deze ontwikkelingen veranderd c.q. verbeterd is, is een nauwelijks te beantwoorden vraag, aangezien het antwoord niet alleen subjectief is maar bovendien per regio, dorp en huishouden verschilt.

Kijkend naar de leefbaarheid op het platteland in de toekomst, dan zal op regionaal schaalniveau de aandacht vooral moeten uitgaan naar de kwaliteit van het milieu. Tevens zal de economische dynamiek van en de werkgelegenheid in plattelandsregio's een belangrijke randvoorwaarde voor de leefbaarheid blijven.

Waar het streven naar leefbaarheid op lokaal niveau gestalte krijgt, zal de aandacht in de nabije toekomst vooral uit dienen te gaan naar de kwaliteit van de fysieke woonomgeving, de verkeersveiligheid en, als nieuwe thema's voor de nabije toekomst, naar de sociale cohesie op het platteland, de vergrijzing en de (gezondheids)zorg.

Bereikbaarheid en mobiliteit, de oude stokpaardjes in de leefbaarheidsdiscussies, zijn ondertussen in tijden van schaalvergroting en vergrijzing weliswaar een steeds groter probleem geworden, maar steeds minder mensen ondervinden hier hinder van. De verzorgingsproblematiek op het platteland zal in de komende decennia niettemin op de beleidsagenda (moeten) blijven prijken.

Of het platteland voor iedereen leefbaar is, is een kwestie van individuele opvattingen, voorkeuren, normen, waarden, beperkingen en hulpbronnen. Of het platteland voor iedereen leefbaar zou moeten zijn, is een volgende vraag. Ik vind overigens van niet.

Literatuurselectie

Constandse, A.K. (1960) Het dorp in de IJsselmeerpolders. Sociologische beschouwingen over de nieuwe plattelandscultuur en haar implicaties voor de planologie van de droog te leggen IJsselmeerpolders. Zwolle: Tjeenk Wilink.

Dam, F. van (1995), Meer voor minder. Schaalverandering en bereikbaarheid van voorzieningen in landelijke gebieden in Nederland. Utrecht: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen Universiteit Utrecht.

Doorn, J.A.A. van (1961) De sociale levensvatbaarheid van de kleine plattelandskern. Problematiek – analyse – beleid. Den Haag: Ministerie van Maatschappelijk Werk.

Groot, J.P. (1972) Kleine plattelandskernen in de Nederlandse samenleving. Schaalvergroting en dorpsbinding. Wageningen: Veenman.

Groot, J.P. (1979) Kleine rurale kernen. In: F. Grunfeld (red.) Gebouwde omgeving. Neerslag van onze samenleving. Alphen a/d Rijn: Samsom.

Huigen, P.P.P. & M.C.H.M. van der Velden (red.) (1989) De achterkant van verstedelijkt Nederland. De positie en functie van landelijke gebieden in de Nederlandse samenleving. Amsterdam/Utrecht: KNAG/Geografisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (1988) Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening. Op weg naar 2015. Deel a: beleidsvoornemen. Den Haag: Ministerie van VROM.

Thissen, F. (1998) De Westhoek: een andere visie op leefbaarheid. Rooilijn 31-7.

Thissen, F. (1999) Leefbaarheid: dorpen en hun bewoners op een vitaal platteland. In: LCO/LNV, Een leefbaar platteland, dat werkt... Zwolle / Groningen: LCO/LNV.

* Frank van Dam is werkzaam als docent-onderzoeker bij het Urban Research centre Utrecht (URU) van de Universiteit Utrecht